Introducere

I. – Dificultatea de a defini *religia*; necesitatea de a insista asupra analizei religiilor pozitive. – În ce consistă greutățile. – În ce fel, într-o societate evoluată, *straturile religioase* corespund *straturilor sociale*. – Caracterul sincretic al religiei populare; activitatea sa. – Exemple luate din viața creştinismului. – *Endosmoza* între religii diferite stabilite pe același teren social. – Cum poate apărea din aceasta o nouă religie.

II. – *De ce studiul istoriei creştinismului nu este mai avansat*. – Cauze externe şi cauze interne. – Informația defectuoasă şi probleme greşit puse multă vreme. – Confuzia provocată de către confesionaliști şi de polemiști. – Puncte de vedere actuale.

III. – Cum se înfățişează creştinismul privitor istoricului, în ansamblu.

I

Este dificilă încercarea de a defini *religia*, religia *în sine*, cea care trăieşte sub diversele aparențe ale religiilor particulare, care le este comună, le supraviețuieşte şi constituie fundamentul indestructibil pe care se întemeiază fiecare dintre acestea, înainte de a se adapta nevoilor şi gusturilor celor ce o reclamă. Încercarea este cu atît mai dificilă cu cît pînă acum nimeni nu a reuşit să facă acest lucru într-o manieră care să-i satisfacă pe toți. Se pare că de fiecare dată obiectul definiției copleşeşte încercarea. Atît de diverse apar, în procesul analizei, elementele constitutive ale unei religii –cîtuşi de puțin complexe–, şi atît de variate par aspectele sub care poate fi considerată, încît putem pierde speranța de a găsi o formulă destul de suplă pentru a le conține şi presupune pe toate. Pe de altă parte, cînd te-ai însărcinat să studiezi îndeaproape două sau trei religii, să le demontezi

---

spațiu. Uneori, voi face trimiteri la operele esențiale. Mă văd obligat să mărturisesc că majoritatea sînt scrise în limba germană: astfel, cel mai bun [manual] pe care îl cunosc, despre istoria creştinismului, este cel al lui G. Krüger, *Handbuch der Kirchengeschichte für Studierende*, Tübingen, 4 vol., cu un indice, 1909-1913; cele ale lui Alzog şi Kraus, traduse în franceză, sînt mult mai slabe. Cel mai bun tablou al evoluției creştinismului se află în cele două volume ale lui Pfleiderer, *Die Entstehung des Christentums*, şi *Die Entwicklung des Christentums*, Munich, 1907, 2 vol., sau marea carte intitulată *Geschichte der christlichen Religion*, publicată la Berlin şi Leipzig, în 1909, de către Wellhausen, Jülicher, Harnack, Bonwetsch etc. Sper că studiul acestei istorii a creştinismului îşi va primi partea sa din activitatea care, fără îndoială, se va manifesta în Franța după ce va fi risipită confuzia provocată de război în întreaga noastră viață socială. (n.a.)

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

–ca să spun astfel– rotiță cu rotiță, și totodată să-ți faci o imagine exactă asupra modalităților și influenței acțiunii lor, cu siguranță că le descoperi principii și organe analoage, tendințe comune, aceeași ambiție de a determina societatea, chiar de a dirija viața indivizilor, și alte raporturi încă. Și totuși, luată în sine, fiecare religie prezintă o fizionomie particulară. Ea își are propriile caracteristici, maniera sa de a exista și acționa –uneori total diferită de a celorlalte–, aplicațiile sale caracteristice la viața socială, familială, individuală, la făptuire și la gîndire, astfel încît însumate, diferențele care o separă de altele pot apărea mai frapante și cu adevărat esențiale, în comparație cu asemănările ce o apropie de acestea.

Caverna în care a trăit trogloditul, coliba sălbaticului, cortul nomadului, casa, modestă ori somptuoasă, a sedentarului, și palatul conducătorilor săi, răspund în mod evident aceleiași nevoi esențiale, de a se adăposti de intemperii. Acestea procură oamenilor cu nevoi diferite servicii asemănătoare și, de fapt, ele se aseamănă în sine suficient pentru a putea fi comparate. Totuși, cine va voi să le aplice o definiție comună, va trebui să se mulțumească cu o formulă atît de îngustă, încît nu se va recunoaște în aceasta mai mult decît forma elementară a locuinței umane.

Tot astfel, nu este posibilă caracterizarea prin aceiași termeni a religiei unui trib australian și, să spunem, a creștinismului, decît cu condiția de a neglija tot ceea ce conține al doilea în plus față de primul. De aceea nu mă voi abate de la a crede că istoria nu cîștigă prea mult sperînd în eforturile de sinteză –oricît de interesante ar părea la prima vedere–, pe care notabili savanți le-au susținut spre a cuprinde *Religia absolută* și a-i închide *esența* într-o frază. Analiza exactă a fiecărei religii, compararea sa cu credințele și practicile anterioare ori concomitente, care au putut acționa asupra ei, constituie specificul travaliului istoric.

Se înțelege că aceasta este o muncă dificilă; desigur, nu dacă abordăm o religie cu forme prea simple, ci dacă vom căuta să înțelegem structura și viața unei religii stabilite într-un mediu de cultură complex. Fie și cel mai superficial examen dezvăluie, mai întîi, că aceasta nu este *una*, că diversele părți ale corpului ei nu sînt prea omogene, după cum nu sînt coerente diversele manifestări ale activității sale, ori solidare diversele expresii ale

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

gîndirii sale. S-ar putea spune că este alcătuită din niveluri stratificate, fiecare corespunzînd unei clase a societății sau, la fel de bine, unui nivel al culturii sociale. Oricît de puțin am fi reflectat la aceasta, ideea nu ne miră deoarece dacă pare natural ca fiecare societate să-și modeleze religia care i se potrivește, nu pare mai puțin normal ca, într-o aceeași societate, fiecare mediu social, fiecare „lume", să-și plăsmuiască din această religie o varietate care să răspundă nevoilor ei particulare. S-a observat, pe bună dreptate, că în ultimele perioade ale Republicii romane religia sclavilor a rămas în urmă cu două sau trei secole față de cea a stăpînilor lor. Este o observație ce se poate generaliza, și, dacă istoria ne arată că religiile, considerate în ansamblu, se dezvoltă și se perfecționează paralel și sincronic cu progresul culturii –fiind unul dintre principalele aspecte ale dezvoltării acesteia–, tot istoria ne permite să constatăm că evoluția fiecărei religii, precum și cea a societății însăși, rezultă dintr-o serie întreagă de mișcări, paralele dar nu și sincronice, care se propagă în diversele straturi sociale.

Chiar dacă sînt truisme, toate acestea trebuie repetate întrucît oamenii cei mai avizați le uită adeseori sau, cel puțin, cînd vorbesc despre religii se comportă ca și cum le-ar fi uitat.

Din instinct sau din incapacitatea intelectuală de a face altfel –chiar într-o societate foarte rafinată în ansamblu– oamenii neinstruiți și care nu știu să reflecteze aderă mereu la o concepție și la o practică religioasă ce nu corespund întocmai, nici învățăturilor religiei oficiale, nici mentalității propovăduitorilor ei instruiți, nici reprezentării dogmelor și preceptelor ce prevalează printre credincioșii luminați. La analiză, această religie populară apare ca un sincretism, un amestec de credințe și practici, diverse prin origini, vîrstă și sens, și care nu subzistă alături decît pentru că acei care le acceptă nu le compară niciodată. Dacă este studiat, se observă ușor că acest sincretism este format din rămășițe lipsite de coerență, din resturi ce trebuie raportate la mai multe organizații religioase ale trecutului, și peste care –de bine, de rău– prezentul s-a instalat. Poporul, mai ales cel de la sate, nu face niciodată *tabula rasa* din credințele și riturile sale. El le adaptează spontan la noua religie care i se impune sau, dacă aceasta le refuză, le refulează în străfundul conștiinței sale, în zona obscură a vieții sale, unde ele

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

persistă sub forma superstițiilor active. Se înțelege că simplific şi că sincretismul despre care vorbesc îşi are gradele sale care urcă de la ignorantul cel mai mare pînă la omul deja cult –căci superstiția nu este privilegiul exclusiv al celor simpli. Marile noastre oraşe îşi au vrăjitorii şi ghicitoarele lor, ale căror prospecte se distribuie pe cale publică sau ne sosesc prin poştă, şi ale căror numeroase jurnale răspîndesc promisiuni ademenitoare. Toată această reclamă nu se adresează exclusiv poporului, însă în rîndul acestuia, mai ales printre țărani, amintirile religioase ale trecutului –transmise din generație în generație, şi dintre care unele urcă pînă la concepțiile elementare ale sentimentului religios primitiv– se găsesc în straturi profunde şi se combină mai mult sau mai puțin deschis cu învățăturile religiei dominante în prezent.

Acest fond popular există oriunde. El este obiect de dispreț şi de oroare pentru orice religie care nu derivă direct din el, dar acționează mereu asupra ei şi, la drept vorbind, ea nu poate trăi decît în simbioză cu acesta. Religia nu o mărturiseşte, de obicei nici nu-şi dă seama de el, dar se lasă pătrunsă –mai mult sau mai puțin profund– de influența acestuia, asimilează o parte din substanța lui şi contribuie astfel, fără voie, la supraviețuirea acestui fond.

O religie, oricare ar fi ea, nu cade pur şi simplu din cer. Ea se naşte dintr-o inițiativă particulară sau dintr-o nevoie generală, apoi se constituie şi se hrăneşte, absorbind substanță din diversele medii religioase în care ajunge să trăiască. Dar nu discutăm aici despre acest fenomen, ci despre reacția, mai mult sau mai puțin activă, mai mult sau mai puțin rapidă totodată, a mentalității religioase a ignoranților, a *fondului popular*, asupra unei religii complet organizate, chipurile desăvîrşite –reacție constantă, dar ale cărei efecte, după cum este firesc, se fac simțite mai ales în perioadele din viața unei religii în care, prin numărul lor, prin activitatea dată de zelul lor, sau prin delăsarea celor instruiți, influența preponderentă o exercită ignoranții şi cei simpli.

Spre exemplu, creştinismul, considerat într-o perioadă dată –nu doar în realitatea practicii sale populare, dar în întregul ansamblu al vieții sale religioase şi sociale–, a suferit un recul, a cedat cerințelor instinctelor

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

religioase şi superstiţiilor, pe care, în esenţa sa, a căutat să le distrugă, în trei momente concrete ale existenţei sale: în secolele al IV-lea şi al V-lea, cînd are loc intrarea masivă în Biserică a plebei urbane şi a populaţiei rurale, apoi a bandelor germanice; în secolele al X-lea şi al XI-lea, atunci cînd activitatea exclusiv intelectuală a Occidentului, redusă la gîndirea cîtorva călugări, lasă –fără putinţă de apărare– cîmp liber religiozităţii populare şi misticii ignorante. În sfîrşit, în zilele noastre toată gîndirea activă şi fecundă – pentru că se pliază în mod necesar exigenţelor unei ştiinţe constituite în afara religiei– a părut ortodoxiilor[3] a fi un pericol mortal, deoarece a făcut ca oamenii instruiţi să se îndepărteze treptat de învăţăturile şi de practicile Bisericii, în care este sigur că, în curînd, singurii credincioşi rămaşi vor fi conformiştii, ori cei care nu gîndesc deloc sau care gîndesc în trecut. Credinţa raţională, expresie religioasă a culturii intelectuale, tinde către

[3] Aceste termen se referă la caracterul 'drept, adevărat' al 'opiniei, credinţei' cuiva şi, utilizat mai cu seamă în domeniul religios, indică în mod pregnant perspectiva celor care îl utilizează, vrînd să semnifice asumarea singurei posibile căi sau opinii corecte (nu întîmplător, termenul este caracteristic religiilor monoteiste). Antonimele sale sînt, *heterodoxie*, *dizidenţă*. Primul sens apare destul de devreme, şi are valoarea unui atribut în cel mai înalt grad. Încercînd să facă ordine printre diferitele opinii existente în sînul Bisericii Romane, Constantin I va convoca mai multe concilii, în urma cărora se vor dezbate şi fixa unele elemente de dogmă. Acceptate de către majoritate, acestea vor fi socotite ca recepte şi ortodoxe. Predicatul *ortodox* transmite, în mod emfatic, ideea că grupul faţă de care cel autointitulat *ortodox* se diferenţiază este eretic, rătăcit de la calea ce dreaptă, apostat etc. În urma schismei de la 1054, fiecare din cele două mari ramuri ale creştinismului, atît cea vestică, cît şi cea estică, se va socoti a fi atît deţinătoarea adevăratului set de dogme şi căi, cît şi dotată cu universalitate, adică ortodoxă şi catolică deopotrivă. Încă din secolul al V-lea existînd deja o ortodoxie orientală (în zone din Egipt, Siria, Etiopia, Armenia, Iran, Iraq, India, care acceptă doar primele trei Concilii ecumenice), în timp, ramura vestică va prefera să se intituleze *catolică*, lăsînd termenul *ortodox* ramurii estice.
De fiecare dată cînd autorul utilizează acest termen pe parcursul lucrării, nu o face cu referire la confesiune sau la vreo ramură a Ortodoxiei, şi nici la feluritele comunităţi de diferite confesiuni (luterană, presbyteriană, anglicană, iudaică etc.), care au dezvoltat în sînul lor ramuri orientate spre prezervarea de elemente primare, ci doar actualizînd sensul primar al termenului. (n.trad.)

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

devoțiune și la devoțiuni, iar de acestea profită sugestiile ivite din *fondul popular*.

În rest, studiul care se dezvoltă în diferitele capitole ale acestei cărți va aduce acestor considerațiuni preliminare necesarele justificări faptice.

Se întîmplă ca, într-o aceeași societate, să coexiste mai multe religii distincte. În primul rînd, ele prezintă trăsătură comună de a se întemeia pe fondul popular despre care am vorbit –cel puțin dacă nu se limitează la a nu depăși un mic grup de inițiați care rafinează sentimentul religios al epocii lor. În al doilea rînd, între aceste religii se produc contacte în diferite sensuri, dar cu rezultate sensibil asemănătoare în toate cazurile. Provenind dintr-o ostilitate sau dintr-o simpatie, aceste contacte determină schimburi, combinații sincretice de care –în mod obișnuit– cei ce le operează nu sînt conștienți, ele fiind un soi de fenomene de endosmoză, pe care experiența le arată a fi inevitabile. Acestea se produc de la o religie la alta, între nivelele ce-și corespund. Altfel spus, se observă, de exemplu, că între religiile ce-și împart „intelectualii" se stabilește un fel de simpatie, ca o solidaritate, pe care nici dezbaterile, nici disputele, nu o pot eluda. În general, în cadre dogmatice și liturgice diferite, ajung să se dezvolte aceleași concepții religioase și aceleași aspirații mistice. S-ar spune că, în aceste religii diverse, la acest nivel particular, se stabilește același nivel al sentimentului religios. Astăzi asistăm la un spectacol curios pentru cine știe să-l observe, și anume, la comuniunea spontană care tinde a se întemeia între catolicii liberali și protestanții instruiți. Cei mai mulți, atît dintr-o tabără cît și din cealaltă, se arată a fi în mod sincer surprinși cînd li se vorbește despre așa ceva. Fiecare dă asigurări asupra independenței sale și imediat scoate în evidență discrepanțele care –neîndoielnic– există. Și totuși, eforturile acestor oameni –încă atașați de confesiuni diferite– sînt concordante, ei direcționîndu-le în același fel, către o religie supusă controlului științei și rațiunii, și către un pragmatism de aceeași natură și cu aceleași consecințe, atît la unii cît și la ceilalți. La rîndul lor, catolicii ortodocși, întîrziați din teama de „modernism", sînt convinși că este vorba despre „infiltrații protestante", în timp ce unii protestanți ortodocși sînt îngrijorați de „infiltrațiile catolice". În

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

realitate, oameni de aceeaşi cultură caută, de o parte şi de cealaltă, echilibrul între cunoaşterea lor şi credinţa lor.

Nu altfel se întîmplă la nivelele inferioare. Cu siguranţă că fenomenul apare mai puţin vizibil deoarece aici spiritele sînt mai puţin deschise, mai puţin suple, reflectează mai puţin şi, mai ales pentru că, de obicei, se vorbeşte mai puţin despre chestiuni religioase. Cu toate acestea, fenomenul are loc. De altfel, păstrînd proporţiile, simpatia pe care o vedem stabilindu-se în zilele noastre de la o ţară la alta, între clasele sociale de pe aceeaşi treaptă, şi care tind spre un soi de internaţionalism al proletarilor, al burghezilor şi al capitaliştilor (mai puţin cînd este vorba despre interesele lor economice), ne poate da o idee despre ce se petrece cînd aceeaşi mentalitate generală, a aceleiaşi clase intelectuale şi sociale se aplică, în acelaşi timp, mai multor religii din aceeaşi ţară. Totodată, ea dezvăluie această simpatie inconştient unificatoare care se naşte şi se dezvoltă între nivelele ce-şi corespund, ale acestor religii paralele.

Dacă schimburile sînt destul de active –şi aceasta depinde de intensitatea vieţii religioase, ale cărei cauze sînt de obicei complexe– ele pot determina o mişcare religioasă din care poate rezulta această armonizare a împrumuturilor din trecut, această repunere în formă a elementelor vechi, care se numeşte religie nouă, sau, măcar, o renaştere a religiei statornicite. Pentru ca această operaţie să înceapă şi să-şi urmeze cursul, este necesară o mişcare deosebită, care să provină din iniţiativa unei persoane sau din activitatea efervescentă a unui grup. Apoi se afirmă una sau două idei, care servesc altor idei drept centre de coagulare, prin raportare la care se organizează celelalte. Nici nu este necesar ca aceste concepţii esenţiale ale religiei care se naşte sau renaşte să fie originale, dimpotrivă, deoarece ele au cu atît mai multe şanse de a reuşi, de a se implanta profund în conştiinţa oamenilor, cu cît le sînt deja familiare, cu cît exprimă mai bine aspiraţiile şi dorinţele acestora sau, mai bine spus, cu cît le scot pe acestea mai clar în evidenţă. S-a putut susţine, nu fără oarecare aparenţă de adevăr, că mediul este cel care creează eroii de care are nevoie. Tot astfel, mediul este cel ce zămisleşte profetul de care are nevoie, el este cel care proclamă adevărurile de credinţă a căror necesitate o simte mai mult sau mai puţin, şi fiecare

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

mediu în care acestea ajung tinde să le ajusteze potrivit propriei sale conştiinţe religioase, atrăgîndu-le în neîncetata lor transformare, în viaţă, şi pînă la moarte.

II

Studiul critic al originilor creştine şi al evoluţiei Bisericii deţine astăzi drept de cetate în ştiinţa istoriei. Totuşi, acesta nu este atît de avansat pe cît ar putea să ne facă s-o credem numărul crescînd al cărţilor pe care le provoacă, iar multe dintre concluziile sale nu au atins gradul de certitudine la care s-au ridicat deja alte discipline de erudiţie. Din acest motiv, deopotrivă, această ştiinţă se loveşte încă, în rîndul celor instruiţi şi în cel al marelui public –care citeşte sau ascultă–, de multă neîncredere sau de prudenţă, iar uneori –ceea ce este cel mai rău– de o indiferenţă totală. Aproape neglijabile în ţările de formaţie protestantă şi de cultură germanică, atît primele cît şi cea din urmă constituie în ţările de tradiţie catolică şi de spirit latin, un obstacol compact şi rezistent, dificil de depăşit, înaintea căruia se consumă şi se pierd în van mult timp şi multă energie. Totuşi, adevărul este că ştiinţa trecutului creştin nu este în întregime responsabilă de întîrzierea sa, că ea a făcut un efort susţinut pentru a recupera timpul pierdut, şi că deja a ajuns la rezultate demne de luat în seamă şi, în puncte esenţiale, decisive.

Pînă în prima parte a secolului al XIX-lea, un adevărat *tabu* interzicea accesul la cunoaşterea creştinismului primitiv, erudiţilor nepartinici, celor care, complet indiferenţi la exploatarea confesională a adevărului, îl căutau pentru el însuşi. Opinia comună socotea că istoria creştină constituie domeniul propriu oamenilor Bisericii şi teologilor, şi o considera –pe bună dreptate de altfel, pentru că nici nu era altceva– ca un complement, sau mai curînd, ca pe una dintre formele de apologetică, ori ca un cîmp rezervat cercetărilor de erudiţie pură[4]. Încă din vremea Reformei, o practică

[4] Munca admirabililor savanţi din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, Baronius, Thomassin, Tillemont, Mabillon, Ruinart, Richard Simon etc., au pregătit istoria veritabilă a Bisericii, stabilind principiile metodei şi clarificînd întrebările particulare, însă nu au constituit-o. (n.a.)

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

îndelungată a obişnuit această istorie cu polemiştii papişti sau hughenoți, împrumutînd fără sfială din textele vechi ca dintr-un arsenal bine dotat, în care oricine putea găsi mereu argumente pe placul său. De-a lungul secolului al XVIII-lea, inamicii politici ai Bisericii Catolice şi „filozofii”[5] care judecau aspru dogmatica sa desuetă, au continuat astfel, uneori cu metoda polemicii protestante, dar critica lor nu părea nicicum mai dezinteresată decît cea a pastorilor reformați; doar spiritul şi scopul ei erau diferite de ale celeilalte. În definitiv, la începutul secolului al XIX-lea, oamenii imparțiali puteau chiar gîndi că nu se studia istoria creştinismului decît pentru a ridica în slăvi sau pentru a denigra Biserica Catolică, iar din această opinie decurgeau diferite consecințe, conform convingerilor prealabile ale fiecăruia, dar care se acordau prin temelia pusă privitor la această chestiune: o neîncredere dificil de învins. Unii, rămaşi precum cei simpli şi ignoranți sub „hipnoza” atavică a unei educații creştine –consimțite sau impuse, dar niciodată criticate, ori măcar cugetate–, acceptau cu naivitate imperiul *tabu*-ului şi se fereau ca de un lucru sacrileg şi condamnabil de cercetările pe care învățătura Bisericii le făcea, credeau ei, inutile. Alții, ajunşi la scepticism prin dispoziția naturală, ori prin cîteva raționamente superficiale considerau ca indiscutabil principiul, reînnoit de Cicero, conform căruia o religie este necesară poporului, ea constituind garanția moralei sale şi frîul poftelor sale, ceea ce însemna că, prin slăbirea Bisericii instituite, s-ar face o lucrare pernicioasă pentru întreaga societate. În sfîrşit, alții, spirite leneşe sau simpliste, dispuşi să-şi reprezinte religia ca pe o vastă întreprindere de fraudă şi exploatare mînuită de preoți, îşi închipuiau că creştinismul merită, cel mult, indiferență şi ironie.

De ce n-am spune-o? În țările latine, ceea ce numim „marele public” încă rămîne la aceleaşi puncte de vedere pentru a justifica indiferența pe

[5] *Filozofii* este denumirea dată intelectualilor Iluminismului francez al secolului al XVIII-lea, dintre care unii erau filozofi, alții istorici, oameni de ştiință aparținînd diferitelor domenii, economişti, politicieni, oameni de litere etc. În încercarea de a reforma societatea, ei promovau deschiderea –dincolo de granițele politice, culturale sau spirituale–, toleranța, progresul, manifestînd neîncredere față de instituțiile feudale şi față de Biserică, mulți dintre ei fiind deişti. (n.trad.)

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

care o are privitor la istoria originilor creştine şi a Bisericii, şi ignoranţa în care se află în ceea ce priveşte metodele şi problemele pe care această istorie le ridică şi rezultatele pe care ea le obţine. Pînă acum, atitudinea învăţămîntului public faţă de această chestiune nu a făcut decît să întreţină din plin prejudecăţile al căror obiect este această ştiinţă. Pentru a nu vorbi decît de Franţa, Statul a înzestrat doar trei universităţi cu profesori special însărcinaţi cu studiul istoriei creştine şi, dacă aceştia atrag numeroşi auditori, ei nu cîştigă încă decît puţini studenţi. Nici nu poate fi altfel atîta vreme cît tinerii noştri vor sosi la universitate fără ca profesorii lor din învăţămîntul secundar –legaţi prin datoria neutralităţii şcolare– să le fi atras în mod serios atenţia asupra problemelor pe care programele le pun clar, dar pe care obligaţia oficială şi dorinţa cvasi-generală a profesorilor le fac să nu fie tratate, ci evitate.

Ce-i drept, realitatea pe care acestea o ascund îşi are partea sa de responsabilitate, adică studiul nostru se încheagă cu preţul unor eforturi anevoioase, al unor dificultăţi multiple, de natură a descuraja şi care, văzute din exterior şi cu ochii profanilor, nu se prezintă, poate, sub un aspect prea seducător. Austeritatea, ezitările şi incertitudinile istoriei, chiar şi prudenţa acesteia, concură la a îndepărta oamenii comozi precum şi pe cei încîntaţi doar de concluziile pozitive ale ştiinţelor exacte.

Mai întîi, sursele de informare de care această ştiinţă dispune sînt, între altele, modeste, confuze, dificil de utilizat. Cele mai vechi –în fapt cele mai interesante, pentru că se raportează la Isus şi la primele perioade ale religiei–, cele pe care *Noul Testament* le-a colectat, au impus –prin ele însele– o anchetă critică prealabilă, lungă, minuţioasă şi care nu s-a încheiat, încă lipsind. Mult timp nu a fost deloc posibilă căutarea elementelor şi a argumentelor în afara acestor texte, astfel că, pentru a înţelege, exegeţii erau constrînşi la a interpreta, a comenta şi –dacă încercau să se ridice dincolo de detaliile textelor– la a sistematiza, la a construi ipoteze. Deplorabilă necesitate, care –spre necazul lor– îi constrînge încă prea ades, şi pe care mulţi dintre ei o acceptă cu inima uşoară! Or, se întîmplă uneori ca, în momentul în care travaliul critic pare a fi în mod cert pe calea cea bună, un document decisiv să fie scos la lumină, o nouă ipoteză

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

să apară, un punct de vedere original să se impună, ceea ce dărîmă întreg eşafodajul. Astfel, de doisprezece sau cincisprezece ani, problema sinoptică, cea care cuprinde diverse chestiuni relative la primele trei *Evanghelii*, şi-a schimbat aspectul, ca să zic aşa. Problema paulinică s-a pus iar pe tapet, iar problema celei de-a patra *Evanghelii*, care se credea a fi rezolvată, a cunoscut modificări. Aceste ezitări şi reluări ale criticii –şi mai există numeroase alte exemple–, perpetua transformare a punctelor sale de vedere şi a sistemelor sale, au o singură cauză: numai din documente nu se desprinde o istorie continuă şi coerentă a originilor creştine, din acestea nu rezultă decît fragmente, iar restaurarea ansamblului rămîne prea adesea ipotetică.

Exceptînd primele epoci ale creştinismului, perioada care cuprinde secolele al II-lea, al III-lea şi al IV-lea –cea în care se constituie dogmatica ortodoxă, în care se fixează ierarhia clericală, în care se organizează liturghia[6]– este departe de a fi limpezită în întregime. Textele pe care le avem despre aceasta sînt rareori neutre şi rareori atît de numeroase încît să se verifice unele pe altele. Adversarii Bisericii victorioase în secolul al IV-lea, păgîni şi diverşi disidenți, scriseseră mult împotriva acesteia sau despre ea. Această literatură a dispărut aproape în întregime, iar puținul care ne-a rămas ne permite doar să întrezărim serviciile pe care ni le-ar fi putut face. În cea mai mare parte, ea se reduce la scrieri de polemică sau de apologetică, defectuos corectate de povestiri presupuse a fi istorice –dar redactate departe de evenimente, într-o vreme în care nu mai erau deloc înțelese– şi la tratate de teologie în care apare opinia doctorilor –pînă la a nu se mai percepe credința vie a celor de rînd. Aceeaşi literatură este slab

[6] În Grecia antică, termenul *leitourgeia* desemna o formă de serviciu public, prin care un cetățean (bogat, de obicei) oferea poporului, de regulă, un festival, pe cheltuială proprie. Beneficiul organizatorului şi plătitorului consta în onoruri, notorietate, posibile avantaje şi unele scutiri de impozite. Cu timpul, acest tip de serviciu nu a mai fost atît de rîvnit de către potențialii organizatori datorită cheltuielilor implicate, nu puține fiind cazurile în care organizatorii s-au ruinat. Termenul a fost preluat de creştinism, unde se referă la serviciul religios în cadrul căruia, printr-un ritual, se intră în relație cu Divinitatea (rugăciuni prin care se cere ceva, se mulțumeşte, se cere iertare, are loc pocăința), se pun în act anumite sacramente (botez, euharistie, căsătorie, preoție) etc. (n.trad.)

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

servită de o epigrafie făcută parcă de prisos, vagă şi săracă. În acest fel, istoria creştină din timpul acestor trei secole în care s-a constituit Biserica este mult mai slab înzestrată decît orice altă ramură a istoriei generale din aceeaşi epocă. Este bine şi necesar să nu uităm acest lucru. De nici una dintre dificultăţile pe care le întîlneşte istoria antichităţii clasice nu este cruţată istoria antichităţii creştine, iar aceasta cunoaşte altele încă, proprii numai ei.

Pe de altă parte, trebuie spus deschis că exegeţii şi istoricii creştinismului primitiv au pierdut deseori timp în jurul problemelor greşit puse. Aşa ar fi, spre exemplu, să cedezi supărătoarei iluzii de a încerca să extragi din singura colecţie de texte creştine tot ceea ce pare a fi necesar unei reprezentări exacte a primelor epoci ale Bisericii. Îşi dădeau seama ori nu, acest fapt era consecinţa prejudecăţilor confesionale, şi nu se reducea nicidecum la a considera religia creştină ca pe una din religiile umane. Se căuta să i se conserve originalitatea, cu o ardoare care ţinea –nu doar printr-o simplă legătură– de postulatul teologic al revelaţiei.

Astăzi, se admite îndeobşte că epuizarea surselor creştine şi formarea unei păreri clare asupra stării sentimentului religios, asupra moralei şi societăţii din lumea greco-romană –în care credinţa trebuia să reuşească şi să-şi găsească hrana– nu sînt suficiente pentru a-i înţelege principiul, „esenţa", şi a-i pricepe motivele care au declanşat-o. Se crede că secretul naşterii sale şi al naturii sale prime se află, în bună parte, în Siria, în Asia Mică, în Egipt, chiar în Mesopotamia, în tot acest mediu oriental în care s-a manifestat ea mai întîi şi în care şi-a găsit primele elemente ale vieţii sale. Studiul minuţios al inscripţiilor, al documentelor obişnuite, pe care ni-l procură papirusurile şi ostrakon-urile[7], începe să ne dea certitudini nebănuite pînă acum, asupra *Noului Testament*, asupra mentalităţii, a obiceiurilor, aspiraţiilor şi deprinderilor religioase ale oamenilor de care şi pentru care a fost el scris. Progresele arheologiei orientale propriu-zise concură către acelaşi rezultat.

[7] Sînt numite astfel cioburile de poterie care, în special în lumea elenistică, au fost folosite ca materie de scris. Pe ele se găsesc chitanţe, extrase de cont, excerpte din autori clasici, diverse sentenţii şi, la creştini, versete din *Scriptură*. (n.a.)

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

De altă parte, nici confesionaliştii, nici polemiştii n-au dezarmat. Primii, nemulţumiţi doar cu a întreţine din toate puterile lor, în mintea celor care-i ascultă –iar aceştia sînt destui–, convingerea că cercetătorii liberali se constituie în inamici ai credinţei –cu atît mai periculoşi cu cît par mai dezinteresaţi–, organizează în şcolile precum şi în scrierile lor o contra-istorie creştină. Simulînd adoptarea fără rezerve a metodelor criticii ştiinţifice, ei le aplică în felul lor şi astfel încît acestea îi conduc mereu –miracol!– la concluzii conforme afirmaţiilor tradiţiei. Şi, după judecata celor neavertizaţi, această istorie valorează cît cealaltă. La rîndul lor, polemiştii anti-clericali, aduc în sprijinul lor constatările savanţilor. Este imposibil să-i împiedici să o facă, însă ştiinţa creştină nu cîştigă mult în consideraţie din aceasta, şi chiar comportă, în spiritul public, riscul unor confuzii supărătoare. Şi mereu reapare vechea opinie că „toate acestea sînt treaba preoţilor" sau a adversarilor lor. Înţeleptul nu se miră peste măsură, deoarece el ştie că este nevoie de mult timp pentru a risipi aparenţele.

Ceea ce tocmai am spus se aplică în special studiului antichităţii creştine. Studiul Bisericii, considerată în viaţa sa medievală, modernă şi contemporană, întîlneşte dificultăţi care, chiar dacă sînt uşor diferite, nu prezintă deloc mai puţine inconveniente.

Textele nu lipsesc şi, de obicei, par a fi destul de uşor de interpretat, dar sînt foarte dispersate şi, cu toate că prezintă interes, pentru ca opinia pe care încercăm a ne-o forma despre Biserica de astăzi poată avea de cîştigat sau de pierdut, pasiunea şi prejudecata pun stăpînire pe aceasta, ceea ce face ca, uneori, să devină dificil să discernem şi să stabilim conţinutul de adevăr al sensului şi efectelor acestora. Pentru a lămuri ceea ce vreau să spun, ajunge să ne gîndim o clipă la dezbaterile privind –de exemplu şi la întîmplare– monahismul[8], Inchiziţia[9], cauzele Reformei[10], persoana lui

[8] Autorul se referă la instituţia (precreştină, ca origine) prin care anumiţi indivizi credincioşi se dedică, în diferite forme de izolare, contemplării spirituale şi unei intense vieţi religioase. În creştinism, a început prin secolul al II-lea, mai întîi sub forma unei vieţi contemplative izolate, apoi stabilindu-se în ordine monahale avînd cadre definite (jurămînt de ascultare şi supunere faţă de superiori, de castitate şi de renunţare la cele lumeşti, mod de viaţă ordonat conform anumitor precepte şi scopuri etc.). Prin acţiunea unor spirite

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

precum sfinții Francisc de Assisi, Dominic, Benedict, Vasile cel Mare și alții, treptat s-au creat mai multe ordine monahale, punînd accent pe diferite aspecte și finalități ale vieții spirituale și culturale, și dezvoltînd diferite elemente ale disciplinei monahale. Încă devreme și pînă dincolo de Renaștere, centrele monahale au fost și focare de cultură religioasă, dar și păstrătoare ale culturii laice. Ca în cazul oricărei organizații umane, și aici au existat, de-a lungul timpului, felurite abateri, multe dintre ele datorîndu-se neînțelegerii și lipsei de educație. Ca în orice situație de acest gen, însă, vizibile și supărătoare au fost efectele, iar nu cauzele. (n.trad.)

[9] Deși a existat și în cadrul altor confesiuni, termenul este mai cunoscut cu referire la Biserica Catolică. Scopul inchiziției era de a lupta împotriva ereticilor și a celor care lezau legile Bisericii și pe cele ale credinței (numai în cazul în care pericolele veneau dinspre persoane care fuseseră botezate). Instituția a funcționat ca un tribunal eclesiastic, avînd un întreg aparat de urmărire și de judecare, de aplicarea pedepselor ocupîndu-se –cel puțin într-o perioadă– puterea secular㠂. După ce existase în diferite forme, inchiziția ia amploare și se organizează ca reacție la înflorirea unei erezii precum cea a catarilor. În 1231, luînd în serios pericolul constituit de catari, Papa Grigore al IX-lea întemeiază inchiziția papală, a cărei funcționare este încredințată ordinului dominicanilor. De-a lungul timpului, inchiziția a cunoscut mai multe forme de manifestare, în funcție de epoci, spații și de problemele cu care s-a confruntat. (n.trad.)

[10] Chiar dacă, în religie, reforma constituie un curent care a existat dintotdeauna și în cadrul oricărei credințe, religii sau Biserici, termenul Reformă desemnează, în mod convențional, o mișcare a secolului al XVI-lea, caracteristică țărilor germanice, prin care, inițial, s-a încercat reformarea Bisericii Catolice. Elemente de spirit protestant apar încă de pe vremea arhiepiscopului de York, care, la începutul secolului al XI-lea, îl învăța pe Henric, învingătorul de la Tinchebray: „Ce nevoie au englezii să primească de la Papa din Roma voința lui Dumnezeu? N-avem, oare, Sfintele Scripturi care ne învață ce-avem de făcut?”, și se amplifică prin Jan Hus, apoi, la începutul secolului al XVI-lea, prin ideile și activitatea mai multor ecleziaști (Huldrych Zwingli, Jean Calvin și alții). Cu toate acestea se consideră că Reforma începe o dată cu cele 95 de teze ale lui Martin Luther, care le-ar fi afișat, prin 1517, pe ușa Bisericii Castelului din Wittenberg (întîmplare contestată, cu argumente credibile, de către unii istorici).

Cauzele profunde ale Reformei vin mai degrabă din contradicțiile dintre spiritul germanic și cel romanic (și modul acestora de a înțelege lumea, de a se integra și de a acționa în lume). Dacă fisura devreme produsă, între creștinismul de tip oriental și cel de tip occidental, a dus la o separare lentă între bisericile greacă și latină, crevasa dintre lumea romanică și cea germanică a condus la o ruptură violentă și explozivă. Ritmul în care s-au separat cele două mari civilizații antice ale Europei decurge din măsura în care au concrescut, în care au absorbit și mistuit elementele unui mediu relativ comun, din concepțiile compatibile care raportau comunitatea socială la lume (grecii fiind creatorii

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

Luther[11], spiritul şi moravurile papalităţii în diferite epoci, cazuistica[12], Compania lui Isus[13], *Syllabus*-ul lui Pius al IX-lea[14], infailibilitatea[15], sau

---

Cetăţii, romanii ai Dreptului şi ai Statului). Ritmul separării protestanţilor de catolici este concordant cu incompatibilităţile celor două spirite (primii centraţi pe individ, ceilalţi pe comunitate).

La nivel aparent, contextul social, politic şi spiritual, ajutat de felurite devieri ale Bisericii Catolice (multe dintre acestea provocate chiar de o prea puternică inserţie de element germanic) au favorizat producerea Reformei, în care rolul definitoriu nu l-au avut cei ca Luther, ci aceia dintre laicii dotaţi cu putere în plan secular, şi care l-au susţinut. Deşi pleacă de la nemulţumiri concrete, protestantismul declară a aspira către întoarcerea la formele primare ale creştinismului. În esenţă, se resping concepţiile de pînă atunci asupra rolului Bisericii (proclamînd preoţia universală), sfinţeniei, numărului şi valorii sacramentelor, cele privitoare la primariatul Bisericii sau al Papei, iar mai tîrziu la infailibilitatea acestuia, cele despre Fecioara Maria etc., socotindu-se că omul este incapabil de mîntuire, aservit păcatului, lipsit de liber arbitru (mai cu seamă în concepţia calvină), singur Dumnezeu, care ştie absolut totul dinainte –fapt care implică şi predestinarea–, fiind cel de care atîrnă, în mod exclusiv şi total, mîntuirea.

În cele din urmă, Reforma a dus la apariţia unor noi confesiuni, protestante, iar dinspre Biserica Catolică, la o mişcare de contrareformă, care a implicat oarecare deschideri ale acesteia, unele reforme la nivelul comunităţilor religioase, şi în structura şi funcţionarea Bisericii, precum şi unele dezbateri privind clarificări de ordin teologic catolice –lucruri care, de altfel, s-au petrecut dintotdeauna şi periodic în sînul Bisericii Catolice. (n.trad.)

[11] Luther a primit o educaţie catolică foarte severă, pe care a resimţit-o –după cum spunea mai tîrziu– ca pe un drum din Purgatoriu în Iad. Acest fapt, precum şi condiţia sa fizică mai degrabă precară au contribuit la a-l plasa pe poziţii categoric extreme, afirmate şi păstrate cu intransigenţă şi vehemenţă, de unde şi toleranţa sa faţă de propriile opinii, patima în a le impune şi obtuzitatea faţă de opiniile preopinenţilor. Crezînd că Dumnezeu poate fi cunoscut doar prin revelaţie divină şi socotind că a trecut printr-o iluminare în dimineaţa zilei de 2 iulie 1505 –cînd un fulger a lovit aproape de el, pe cînd călărea dinspre casă spre Universitate– hotărăşte să devină călugăr. La mînăstire duce o viaţă atît de austeră încît însuşi vicarul general al ordinului augustinian decide că Luther exagerează cu introspecţia şi meditaţia, şi îl trimite să facă studii de teologie la Universitate. Precum în oricare loc în care nu deţine controlul, şi aici este în contradicţie cu orice îl nemulţumeşte (fapt evident şi în cazul traducerii Bibliei –care a avut succes mai ales deoarece utiliza o limbă inteligibilă pentru toţi germanii şi pentru că epoca publicării era extrem de favorabilă răspîndirii textului şi acelei variante a germanei–, unde, practic, Luther construieşte o Biblie, plină de interpretări şi de infidelităţi faţă de textul pe care avea pretenţia de a-l reda întocmai, dar în chipul propriei doctrine). Se revoltă împotriva obiceiului Bisericii de a

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

vinde indulgențe și observînd –mai degrabă de la distanță și din perspectiva pe care nivelul său i-o îngăduia– frînturi din viața ecleziaștilor din categoriile la care avea acces, concluzionează indignat că Biserica este coruptă (are neșansa de a observa pe viu felurite astfel de exemple, din care, cu spirit inflexibil, extrage concluzii drastice și generalizatoare). După expunerea celebrelor teze (care fac ocolul Germaniei și al multor țări europene), începe să construiască o doctrină, concomitent cu intrarea în conflict cu Biserica. Tonul său devine foarte repede acut, atitudinea intransigentă și ireverențioasă, care nu lăsă loc vreunei forme de conciliere, ori mîinii întinse de către Papa Leon al X-lea, aducîndu-i excomunicarea (după avertismentul Papei, din 15 iunie, 1520, răspunsul insolent al lui Luther, din 10 decembrie, 1520 este urmat de excomunicarea din 3 ianuarie, 1521). După o perioadă de claustrare la castelul din Wartburg, pe care, cu orgoliu, Luther o numește „Patmosul meu", dă primul mare semn al intoleranței față de opiniile altora –chiar dacă, în mod esențial, acestea coincid cu a sa–. dar și al modului sumar în care judeca lucrurile. Astfel, este interesant și semnificativ faptul că, deși războiul țărănesc german a fost o mișcare mai intim legată de realitățile epocii și decurgînd în mod natural din acestea, comparativ cu reforma lui Luther, în alt plan fiind un soi de Reformă, acesta nu înțelege și nu acceptă mișcarea, cerîndu-le țăranilor supunere față de autorități. Dincolo de simpatia declatară față de mișcare, Luther invocă textele sacre, practic susținînd un lucru pe care nu-l acceptase pentru propria problemă: autoritățile sînt de drept divin, expresie a voinței acestuia, orice mișcare de reformă trebuind făcută fără a le afecta!

Deși foarte zelos în activitatea de reformare a bisericii, operată, mai degrabă, prin simplificări, Luther a intrat adeseori în contradicție cu protestanții vremii (Zwingli, Melanchton –cel căruia, în realitate, îi datorează calitatea ridicată a traducerii textului ebraic al Vechiului Testament–, Oecolampadius, Bucer și alții), prin multe elemente de concepție, unele esențiale. Față de semiți a avut reacții de adversitate extremă, Luther disprețuind islamismul, și urîndu-i pe evrei, pe care îi socotea mincinoși, blasfemiatori, ucigași (pentru că nu recunosc în Isus pe Mesia, și pentru că l-au ucis), numindu-i „popor al Diavolului" și îndemnînd la uciderea acestora. (n.trad.)

[12] Cazuistica este o modalitate de argumentare, utilizată în medicină, drept, teologie morală și psihologie. Pe această cale care se încearcă rezolvarea problemelor ridicate de realitatea concretă prin apelul la adevăruri revelate ori la principii de largă generalitate, urmată de analize de caz și apelul la precedent. Deși cazuistul circulă între deducție și inducție, mai degrabă el se așează sub lumina principiilor generale, dar operează în planul particular. Cazuistica a servit drept instrument și metodă de cercetare, mai ales în religie, spre a ajunge la construirea și inducerea unui cod moral. Din acest motiv, încă din antichitate, o găsim utilizată în diverse feluri, atît de către clerici, cît și de către laici. Pe urmele tradiției rabinice, creștinismul utilizează această cale încă prin Isus, care –observînd delicatețea unui astfel de instrument– recomanda uzul său prudent. Creștinismul occidental a utilizat și dezvoltat cazuistica încă din perioada de început. Apoi, iezuiții au rafinat-o pînă la a o

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

transforma într-o artă subtilă care servea motivării şi justificării argumentate aproape a orice. În creştinismul oriental aceasta a fost absorbită de metoda dialectică, şi ea rafinată la maximum, rezultatele aplicării acesteia fiind similare cu cele din cazul cazuisticii. (n.trad.)

[13] *Compania lui Isus* este numele ordinului religios al iezuiţilor, înfiinţat de către Ignaţiu de Loyola în 1540, cu aprobarea Papei Paul al III-lea, misiunea ordinului fiind de a propaga şi apăra credinţa, de a contribui la dezvoltarea sufletelor, în spiritul vieţii şi învăţăturii creştine. Organizaţia pune accentul pe supunerea şi ascultarea faţă de Papă şi faţă de superiorii ierarhici, întreaga activitate desfăşurîndu-se sub deviza *Ad maiorem Dei gloriam*. Ordinul şi-a propus să reformeze Biserica Catolică din interior, însuşi Ignaţiu de Loyola observînd că există această nevoie, şi luptînd cu corupţia şi delăsarea morală din Biserică, una din căi fiind ridicarea nivelului de pregătire intelectuală şi teologică al ecleziaştilor. În acest fel, Compania lui Isus a constituit şi un pilon al Contrareformei.

În general, iezuiţii au depus o activitate uriaşă în slujba ridicării nivelului de educaţie al laicilor, înfiinţînd şcoli, universităţi, seminarii şi institute teologice, încurajînd cercetarea în domeniul ştiinţelor, dezvoltarea culturală, dar şi făcînd muncă de misionar, înfiinţînd adăposturi, spitale, şi promovînd justiţia socială şi ecumenismul, obiective bine atinse datorită supleţii din organizare. (n.trad.)

[14] *Syllabus*-ul Papei Pius al IX-lea este o listă publicată în 1864, care înşiră felurite erori acumulate în timp, şi pe care Biserica le denunţă şi condamnă. La document s-a lucrat în jur de 15 ani, fiind implicaţi numeroşi ecleziaşti. El a fost primit destul de bine de către credincioşii de rînd, dar nu şi de către oamenii politici, de Stat şi de către conducători, care au văzut în *Syllabus* o modalitate de a respinge modernitatea şi o declaraţie a Papei împotriva statului modern. Cele 80 de teze ale *Syllabus*-ului sînt grupate pe teme precum: panteism, naturalism, raţionalism absolut; indiferentism sau falsă toleranţă religioasă; socialism, comunism, societăţi secrete, eros şi biserică; greşeli ale Statului în relaţie cu Biserica etc. Tezele trimit către documente papale, între sensurile celor două fiind o relaţie strînsă. Lista decurge din nevoia Bisericii Catolice de apăra credinţa şi pe sine împotriva libertăţilor şi a culturii care încearcă să elimine Biserica şi religia din societate (individ, familie, şcoală, mediile sociale) sau să coboare rangul acestora în conştiinţa oamenilor şi a societăţii. (n.trad.)

[15] Doctrina infailibilităţii Papei este proprie Bisericii Catolice şi se referă la faptul că, prin acţiunea Sfîntului Spirit, Papa este ferit de posibilitatea de eroare atunci cînd proclamă învăţături dogmatice. Doctrina a fost definită la primul Conciliu Vatican, în 1870, în vremea Papei Pius al IX-lea, este parte a doctrinei infailibilităţii Bisericii, şi scade din puterea episcopilor, centralizînd şi mai mult Biserica Catolică. Infailibilitatea Papei decurge şi din aceea că învăţăturile sale se bazează pe tradiţia sacră şi pe Sfînta Scriptură, şi nu le contrazic. Doctrina nu se referă la imposibilitatea ca Papa să greşească sau să păcătuiască –deşi el este orientat spre o viaţă curată–, ci doar la cazul în care Papa proclamă învăţături şi

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

politica lui Pius al X-lea[16]. Puțin cîte puțin, timpul își desăvîrșește opera, de asemenea răbdarea erudiților, căci adevărul se degajă din contestații și se impune adversarilor.

Cu toate acestea, este nevoie ca istoria creștină să pătrundă în acea sferă fericită a deplinei serenități științifice, în care cercetătorul, dornic numai de a găsi fapte, le vede cum sînt și nu le cere alt serviciu decît să se adauge cunoștințelor sale. Prejudecăți moștenite, care încă interzic accesul la multe chestiuni importante, diferite interese –religioase, morale sau chiar politice și sociale– care se ridică înaintea curiozității eruditului, teama justificată de a cădea fără voie în polemică –de care mereu ne putem teme că nu este nici tocmai dreaptă, nici pe de-a întregul sinceră–, lacune, îndoieli, descurajante lipsuri de informație pe care toți adevărații cercetători le mărturisesc, îndrăzneli temerare, ipoteze premature sau chiar scandaloase –precum cele care se căzneau să respingă pînă și existența lui Christos–, ciocniri între

---

dogme. Așadar este o modalitate prin care o Biserică întinsă, reunind felurite mentalități și culturi, încearcă să prevină și să țină în frîu entropia forței centrifuge. (n.trad.)

[16] Spre deosebire de predecesorul său, Leon al XIII-lea, și în continuarea lui Pius al IX-lea, Papa Pius al X-lea (1903-1914) a fost unul dintre cei mai fermi susținători ai valorilor tradiționale, deosebit de activ în lupta împotriva modernismului și a relativismului care amenințau credința și biserica (și în care vedea forme de importare a unor greșeli seculare, prin care se afectau grav teologia, filosofia și dogmele Bisericii). Spirit franciscan, provenit dintr-o familie săracă, de o corectitudine și modestie uluitoare, Pius al IX-lea a fost un papă pastoral, care a încurajat –prin exemplul personal– practicarea devoțiunii tradiționale, pietatea și modul de viață care reflecta valorile creștine (deviza sa fiind *Instaurare omnia in Christo*). Adînc pătruns de acest spirit, conjugat cu proveniența sa, el a fost un antimodernist (de orice fel, socialist sau de dreapta), care s-a plasat –spre deosebire de Leon al XIII-lea–, într-o relație mai degrabă de adversitate cu Statul decît într-una de colaborare, în fapt, respingînd tendințele Statului de a trata Biserica de pe poziții superioare. Refuzînd să recunoască anexarea teritoriilor papale de către Italia (al cărei guvern nu l-a recunoscut niciodată) și făcînd reproșuri celor care aveau relații cu statul italian, a reușit să rupă relațiile diplomatice cu Franța, și să le deterioreze cu alte state (Anglia, Irlanda, Polonia, Portugalia, Rusia etc.). Problemele cu care s-a confruntat și inegalitatea forțelor dintre Vatican și statele laice, precum și dintre religie și avîntul modernismului, l-au făcut să adopte un stil de conducere autoritarist și centralist. În plan intern, s-a opus creștin-democraților, încercînd să tempereze forțele politice și să echilibreze politicile acestora printr-o relație mai apropiată de liberal-moderați. (n.trad.)

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

sisteme şi dispute între erudiţi, în sfîrşit, nevoia unui efort destul de anevoios, pentru a urmări cercetări complexe şi raţionamente sinuoase, toate acestea stau în rîndul cauzelor care contribuie la explicarea acestui dublu fapt evident: mai întîi lentoarea cu care se edifică istoria ştiinţifică a creştinismului, apoi existenţa, faţă de el, a unui sentiment general de indiferenţă sau de neîncredere –cel puţin în ţările latine, unde oamenii cei mai instruiţi o ignoră aproape toţi, cu o ignoranţă profundă şi deplorabilă.

Totuşi, cine face efortul de a înţelege aceste lucruri observă cu limpezime că eforturile mai multor generaţii de erudiţi nu au rămas inutile, că ei au ajuns cel puţin să pună toate chestiunile pe terenul ştiinţei pozitive, că însuşi numărul celor pe care le-au rezolvat deja este suficient de mare încît soluţiile să poată oferi o bază solidă pentru cîteva concluzii de ordin general. Nu ştim tot. Privitor la multe chestiuni nu ştim nici măcar partea fundamentală, dar cel puţin, sîntem în măsură să determinăm direcţiile principale de evoluţie a creştinismului, să-i marcăm principalele etape, să-i analizăm factorii esenţiali şi, de asemenea, acolo unde cunoştinţele pozitive ne scapă, să avansăm cu certitudine unele negaţii capitale, denunţînd cu fermitate falsitatea multor tradiţii ce-au rătăcit mult timp istoria; iar asta, totuşi, reprezintă ceva[17].

III

Văzute din afară şi înlăturînd nu numai orice preocupare teologică sau metafizică, dar chiar orice dorinţă de a le înţelege cu adevărat, apariţia şi dezvoltarea creştinismului se prezintă ca un fapt istoric de tip colectiv, şi care s-ar putea rezuma după cum urmează: sub domnia lui Tiberiu, un anume Isus Nazarineanul se ridică în Galileea; el vorbeşte şi acţionează ca un profet evreu, anunţînd apropiata venire a Împărăţiei lui Dumnezeu şi

[17] Întregul tablou descris de către autor în întreaga parte a doua a capitolului se face cu fină acurateţe şi prin reliefarea detaliilor importante. El deplînge starea din acea vreme, însă posibilitatea reală de căutare, în deplină libertate, a materialului necesar cercetării, precum şi interesul de la nivelul mentalităţii sociale, pentru aflarea unor lucruri de care mersul societăţii depinde realmente par astăzi a fie elemente a căror pierdere nu poate fi decît regretată. (n.trad.)

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

recomandînd oamenilor să devină mai buni spre a-şi asigura un loc în aceasta; adună cîţiva adepţi, cînd, o lovitură de forţă îi întrerupe brutal cariera, dar opera sa nu piere o dată cu el, fiind reluată de către discipolii săi. Curînd, ajunge să fie plasat în centrul unei veritabile religii noi, care se răspîndeşte în lumea greco-romană şi, în acelaşi timp, se separă de iudaism. Puţin cîte puţin, această religie se consolidează, face numeroşi prozeliţi şi sfîrşeşte prin a îngrijora Statul roman, care o persecută dar nu reuşeşte s-o oprească din avîntul ei. Aceasta se organizează în cadrele unei Biserici tot mai puternice, care se face tolerată de către împărat, prin Constantin, pe care îl cîştigă după care îl foloseşte împotriva păgînismului. La sfîrşitul secolului al IV-lea, cel puţin oficial, ea stăpîneşte întreaga Romanie[18]. De atunci, cultul creştin a cucerit Europa şi s-a răspîndit pe tot globul. Încă de la prima vedere, aceste rezultate sînt cu atît mai surprinzătoare –dacă le raportăm la modestele proporţii pe care Isus părea că voise a le da operei sale– cu cît creştinii nu şi le explică decît reprezentîndu-şi-le ca pe împlinire a unui plan etern al lui Dumnezeu, în vederea salvării oamenilor. Cum Isus, după teologii ortodocşi, este Dumnezeu, trebuie gîndit că el a vrut şi –în ciuda aparenţelor– implicit, a organizat în timpul existenţei sale terestre religia perfectă, şi că toată viaţa creştină nu este decît dezvoltarea necesară a principiilor pe care el le-a întemeiat. Astfel, întemeierea şi evoluţia creştinismului de-a lungul veacurilor decurg în totalitate din voinţa sa. În domeniul celor vizibile şi lăsînd deoparte misterul răscumpărării, el s-a încarnat, a suferit şi a murit pentru a fonda *catolicitatea*[19] unui crez.

[18] *Romania* este denumirea dată de către romanişti şi istorici teritoriului care a aparţinut imperiului roman şi pe care, în urma procesului de romanizare, au apărut limbi şi popoare romanice sau neolatine. Tot astfel, teritoriile romanizate, apoi, de către spanioli şi portughezi, din America de Sud, se denumesc prin *Romania Nouă*. În acest loc, autorul foloseşte extensiv termenul de specialitate, referindu-se la întreg teritoriul aflat, în acea perioadă, în stăpînirea imperiului roman. (n.trad.)

[19] Adjectiv grecesc pătruns în latină, *catolic* este un termen care semnifică 'universal'. Precum în cazul termenului *ortodox*, şi aici apare un sens de bază şi unul derivat. Se pare că termenul apare în secolul al II-lea, într-o scrisoare a lui Ignatius de Antiochia, spre a desemna Biserica creştină, în scopul accentuării ţelurilor ei universaliste. În vremea lui Theodosius I, termenul *catolic* apare într-o lege, desemnîndu-i pe acei creştini care

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)

Să nu ne oprim la rezervele pe care un observator dezinteresat al faptelor nu poate să nu le formuleze imediat, deoarece ezitările, transformările şi reformele –mai mult sau mai puțin profunde–, certurile, dezbinările şi schismele –cu care pare presărată istoria Bisericii creştine– nu sînt deloc conciliabile cu ipoteza unui plan limpede definit încă de la început de către Fondator şi urmat, apoi, punct cu punct. Schema pe care tocmai am trasat-o, privitor la naşterea, creşterea, triumful creştinismului, nu a ținut seamă de evenimente decît conform aparențelor acestora. Ea nu a căutat deloc să ne facă să pătrundem în ființa lor intimă şi să ni le explice cu adevărat. Ea doar a arătat cursul şi înlănțuirea lor, mai degrabă cronologic decît logic. Alături de aceste evenimente sau între ele, apar numeroase întrebări care, de fapt, sînt capitale, atingînd principiul şi „esența" creştinismului, sensul şi măsura evoluției creştine. Acestea formează adevărata materie a istoriei vechi a Bisericii.

socotesc că sfîntul Petru este cel care le-a transmis religia, păstrată de-a lungul tradiției şi al cărei interimar pămîntesc este Papa, lucru care apare şi la sfîntul Augustin, care consideră că termenul face distincția de eretici şi se referă la cei care țin de Biserica Romană, recunoscînd autoritatea Papei. O vreme, termenul a fost utilizat şi de către Bisericile Ortodoxe, Estică şi Orientală, care se socoteau apostolice şi universale. Conform crezului niceano-constantinopolitan (381) catolicitatea este unul dintre cele patru atribute ale Bisericii, alături de unitate, sanctitate şi apostolicitate. (n.trad.)

BDD-B621-03 © 1921; 2011 (trad.) Ernest Flammarion; Casa Editorială Demiurg
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-02 14:50:09 UTC)